

СЪКРОВИЩЕ ОТ НОМИЗМИ ХИСТАМЕНОН НА ИМПЕРАТОР НИКИФОР III БОТАНИЕАТ (1078 – 1081), НАМЕРЕНО В КВАРТАЛ „КАЛЕТО“ В ГРАД ВИДИН

Владимир ПЕНЧЕВ

Национален исторически музей – София, ул. „Витошко лале“ 16, София, 1618

ABSTRACT

This paper presents part of a coin hoard consisting of gold Byzantine coins – *nomismas histamenon*. The hoard was found in the town of Vidin. Unfortunately, it had been scattered by the treasure hunters, and only 150 coins were acquired by the National Museum of History – Sofia. All these coins are *nomismas histamenon* of Emperor Nicephorus III Botaneiates (1078 – 1081). Most probably they represent only a third or even a quarter of the entire hoard. The composition of the find is very homogeneous. On the basis of this observation we could suggest that the entire hoard consisted only of *nomismas histamenon* of Nicephorus III Botaneiates. It was probably hidden at the beginning of the reign of Emperor Alexius I Comnenus, in connection with the organization of the Byzantine military garrisons to oppose the invasion of the Normans.

Keywords: coin hoard; *nomismas histamenon*; Nicephorus III Botaneiates; Alexius I Comnenus; Vidin

Някъде през 80-те години на XX в. при изкопни работи във видинския квартал „Калето“ строителни работници попаднали на значително по обем монетно съкровище, състоящо се от изработени от нископробно злато византийски монети – номизми хистаменон от края на седемдесетте – началото на осемдесетте години на XI в. Както е обичайно в такива ситуации, съкровището веднага е било укрито и след това разделено между намирачите. Поради тази причина за голямо съжаление никога няма да узнаем какъв е бил неговият цялостен обем, нито от какви точно монети е било съставено. Един от намирачите продал „своя“ дял на спекулант от София, търгуващ незаконно с антики, който го подготвил за нелегален износ в чужбина. Но това му намерение било осуетено от ор-

ганите на МВР, които успели да изземат тези монети заедно с други антики. Впоследствие въпросните материали бяха предадени за включване във фонда на Националния исторически музей – София. Постъпилите по този начин в музея монети от съкровището са общо 150 номизми хистаменон на император Никифор III Вотаниат (1078 – 1081). Този голям брой на монетите, влизащи в запазения дял от съкровището, както и техният хомогенен състав ни дават все пак известна възможност да придобием някаква представа за неговия характер.

Запазените монети от това съкровище са заведени в основния нумизматичен фонд на НИМ – София под инвентарни №№ 32567 – 32716. Описанието им даваме в следния

КАТАЛОГ

Никифор III Вотаниат (1078 – 1081)

Номизми хистаменон – общо 150 броя

Клас II (Grierson 1973, 825, № 2; Pl. 69, 2) – общо 2 броя

Лице: Христос с къса брада и мустаци, с дълги коси, седнал на трон, насреща. Около главата му има нимб, в който е вписан кръст. Във всяко рамо на този кръст има по една точка. Христос е облечен с хитон и химатион. С дясната си ръка благославя, а с лявата държи евангелие, украсено с пет скъпоценни камъка. Тронът е с високо правоъгълно облегалo. От двете страни на нимба на Христос са изписани инициалите му (таблица I, 1). Наоколо – двоен зрънчест кръг.

Опако: Околовръстен надпис, който обикновено е частично отпечатан (таблица I, 2). Императорът с къса брада и мустаци, стъпил върху супедион, прав, насреща. Облечен е с дивитисион с маниакион и лорос от опростен тип. Облеклото му е богато украсено със скъпоценни камъни. На главата му има стема с перпендули, с кръст на върха. С дясната си ръка се опира на лабарум с дълга дръжка. С лявата си ръка, през която е праметнат краят на лороса, държи кълбо с кръст. Наоколо – двоен зрънчест кръг.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

1. Нископробно злато. Добре запазена монета. AV; 28 – 29 мм; 4,40 г. Образ 1.

Между маниакиона и пояса на лороса има два скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

2. Като № 1, но отсечена посредством различна двойка монетни матрици. AV; 27 – 29 мм; 4,37 г. Образ 2.

Клас III(a) (Grierson 1973, 825 – 826, № 3a; Pl. 69, 3a1; 3a6) – общо 20 броя.

Лице: Христос с къса брада и мустаци, с дълги коси, седнал на трон, насреща. Около главата му има нимб, в който е вписан кръст. Във всяко рамо на този кръст има по една точка. Христос е облечен с хитон и химатион. С дясната си ръка благославя, а с лявата държи евангелие, украсено с пет скъпоценни камъка. Тронът е без облегалo. От двете страни на нимба на Христос са изписани инициалите му (таблица I, 1). Наоколо – двоен зрънчест кръг.

Опако: Околовръстен надпис, който обикновено е частично отпечатан (таблица I, 2). Императорът с къса брада и мустаци, стъпил върху супедион, прав, насреща. Облечен е с дивитисион с маниакион и лорос от опростен тип. Облеклото му е богато украсено със скъпоценни камъни. На главата му има стема с пропендули, с кръст на върха. С дясната си ръка се опира на лабарум с дълга дръжка. С лявата си ръка, през която е праметнат краят на лороса, държи кълбо с кръст. Дръжката на лабарума е украсена с орнамент с форма на буквата Х. Под кълбото, което императорът държи с лявата си ръка, има орнамент с капковидна форма. Наоколо – двоен зрънчест кръг.

Между маниакиона и пояса на лороса има четири скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

3. Нископробно злато. Добре запазена монета. AV; 28 – 29 мм; 4,41 г. Образ 3.

4 – 5. Отсечени посредством същата опака монетна матрица като № 3, но посредством различни лицеви матрици. AV; 28 – 30 мм; 28 – 31 мм и 4,27 г; 4,30 г.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

6 – 7. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но с различни лицеви матрици. AV; 27 – 31 мм; 28 – 30 мм и 4, 29 г; 4, 34 г. Образ 4.

8 – 14. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметрите варират между 27 и 31 мм; тегла: 4,12 г; 4,30 г; 4,34 г; 4,34 г.; 4,36 г; 4,36 г. 4, 40 г. Образи 5 – 7.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с пет скъпоценни камъка.

15 – 19. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметрите варират между 27 и 31 мм и тегла: 4,18 г; 4,32 г; 4,33 г.; 4,34 г; 4,43 г. Образи 8 – 9.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с шест скъпоценни камъка.

20 – 21. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 30; 27 – 30 мм; тегла: 4,33; г; 4,41 г. Образ 10.

Между маниакиона и пояса на лороса има два скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с три скъпоценни камъка.

22. AV; диаметри 26 – 28 мм; тегло 3,87 г. Образ 11.

Клас III(b) (Grierson 1973, 826 – 827, № 3b; Pl. 69, 3b7; 3b12) – общо 128 броя

Лице: Надписът и изображението са като при лицевата страна на клас III(a), но в раменете на вписания в нимба на Христос кръст няма точки.

Опако: Надписът и изображението са като при опаката страна на клас III(a).

Между маниакиона и пояса на лороса има два скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с три скъпоценни камъка.

23. AV; диаметър 28 – 30 мм; тегло 4,30 г. Образ 12.

Между маниакиона и пояса на лороса има два скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

24 – 26. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 26 – 30; 27 – 29; 27 – 29 мм; тегла: 4,26 г; 4,26 г; 4,32 г. Образ 13.

27. Отсечена посредством една и съща опака монетна матрица с № 28 – 30,

но с различна лицева матрица. AV; диаметър 26 – 28 мм; тегло 3,85 г (част от периферията е вторично орязана). Образ 14.

28 – 30. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 28; 27 – 30; 28 – 30 мм; тегла: 4,29 г; 4,33 г; 4,37 г. Образ 15.

31 – 32. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 28 – 30; 27 – 29 мм; тегла: 4,34 г; 4,37 г. Образ 16.

33 – 34. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 30; 26 – 29 мм; тегла: 4,34 г; 4,39 г. Образ 17.

35 – 36. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 30 – 32; 29 – 31 мм; тегла: 4,31 г; 4,41 г. Образ 18.

37 – 38. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 30; 26 – 30 мм; тегла: 4,32 г; 4,34 г. Образ 19.

39 – 40. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 29; 28 – 29 мм; тегла: 4,30 г; 4,32 г. Образ 20.

41 – 42. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 29; 27 – 31 мм; тегла: 3,92 г (част от периферията е вторично орязана); 4,26 г. Образ 21.

43 – 44. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 28 – 31; 26 – 29 мм; тегла: 4,11 г; 4,25 г. Образ 22.

45 – 46. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 29 – 31; 27 – 29 мм; тегла: 4,33 г; 4,34 г. Образ 23.

47 – 48. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 30; 27 – 30 мм; тегла: 4,29 г; 4,35 г. Образ 24.

49 – 50. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 26 – 29; 26 – 29 мм; тегла: 4,29 г; 4,39 г.

51 – 52. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 26 – 29; 27 – 29 мм; тегла 4,30 г; 4,37 г. Образ 25.

53 – 54. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 29; 28 – 29 мм; тегла: 4,29 г; 4,41 г. Образ 26.

55 – 56. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но посредством две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 28 – 29; 28 – 31 мм; тегла: 4,20 г; 4,33 г. Образ 27.

57 – 58. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но посредством две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 27 – 29; 27 – 29 мм; тегла: 4,15 г; 4,38 г. Образ 28.

59 – 60. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но посредством две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 29 – 30; 27 – 30 мм; тегла: 4,30 г; 4,38 г.

61 – 62. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но с две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 27 – 31 мм; 28 – 29 мм; тегла: 4,34 г; 4,37 г.

63 – 64. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но с две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 26 – 29; 27 – 30 мм; тегла: 3,56 г; 4,29 г. Образ 29.

65 – 66. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но с две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 27 – 30; 26 – 28 мм; тегла: 4,31 г; 4,38 г. Образ 30.

67 – 68. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но с две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 27 – 29; 27 – 30 мм; тегла: 4,27 г; 4,27 г.

69 – 70. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но посредством две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 26 – 28; 28 – 29 мм; тегла: 3,86 г (част от периферията е вторично орязана); 4,35 г.

71 – 122. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметрите варират между 25 и 32 мм; тегла: 3,84 г (част от периферията е вторично орязана); 3,86 г (част от периферията е вторично орязана); 3,86 г (част от периферията е вторично орязана); 4,02; 4,02; 4,07; 4,10; 4,13; 4,14 (част от периферията е вторично орязана); 4,15; 4,17; 4,22; 4,26; 4,28; 4,28; 4,28; 4,29; 4,29; 4,29; 4,30; 4,30; 4,30; 4,30; 4,31; 4,31; 4,31; 4,31; 4,31; 4,32; 4,32; 4,32; 4,32; 4,32; 4,33; 4,33; 4,34; 4,34; 4,34; 4,34; 4,34; 4,35; 4,36; 4,36; 4,36; 4,36; 4,37; 4,38; 4,38; 4,38; 4,38; 4,39; 4,40; 4,40 г. Образи 31 – 40.

123. Изработена чрез техниката „фуре“ (медно ядро с дебело златно покритие). Поради корозия на медното ядро златното покритие се е прокъсало на няколко места върху лицевата страна и под него се вижда корозиралото ядро. Отсечена посредством различна двойка монетни матрици. Диаметър 29 – 30 мм. Тегло 3,78 г. Образ 41.

Между маниакиона и пояса на лороса има два скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с пет скъпоценни камъка.

124 – 126. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 25 – 31; 27 – 30; 28 – 30 мм; тегла: 4,07 (част от периферията е вторично орязана); 4,35 г; 4,39 г. Образи 42 – 43.

127. Отсечена посредством една и съща опака монетна матрица с №№ 128 – 129, но посредством с различна лицева матрица. AV; диаметър 27 – 29 мм; тегло 4,34 г.

128 – 129. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 32; 28 – 31 мм; тегла: 4,23 г; 4,38 г. Образ 44.

130 – 131. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 26 – 31; 28 – 30 мм; тегла: 4,37 г; 4,37 г. Образ 45.

132 – 142. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметрите варират между 26 и 32 мм; тегла: 3,95 г; 4,23 г; 4,25 г; 4,30 г; 4,32 г; 4,33 г; 4,35 г; 4,36 г; 4,37 г; 4,37 г; 4,37 г. Образи 46 – 48.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

143 – 147. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметрите варират между 27 и 32 мм; тегла: 3,91 г; 4,27 г; 4,31 г; 4,36 г; 4,37 г. Образи 49 – 50.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с пет скъпоценни камъка.

148 – 149. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 31; 26 – 30 мм; тегла: 4,32 г; 4,33 г. Образ 51.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с шест скъпоценни камъка.

150. AV; диаметър 29 – 31 мм; тегло 4,30 г. Образ 52.

Както споменахме в началото, публикуваните понастоящем 150 номизми хистаменон са само част от значително по-голямо съкровище. Според нас най-вероятно е те да са около една трета или дори само една четвърт от цялостния му състав. Въпреки това въпросните 150 монети са най-голямата колективна находка (по-

точно част от такава) с номизми на Никифор III Вотаниат, съхранявана в български музей. Прави силно впечатление нейният хомогенен състав – само номизми от вида хистаменон и само на този император. Няма нито една монета на друг владетел. Това обстоятелство ни кара да предположим, че е много вероятно цялото съкровище да се е състояло само от такива монети.

От император Никифор III Вотаниат са познати три типа (класове) номизми хистаменон. Първият от тях, който е много рядък (Grierson 1973, 822), не е представен сред 150-те разглеждани тук монети. Вторият тип (клас) е представен само от два екземпляра (№№ 1 – 2 в каталога на настоящата публикация). Останалите 148 монети са от клас III (№№ 3 – 150 в каталога). Тази ситуация потвърждава направената отдавна констатация, че и екземплярите от клас II на номизмите хистаменон на Никифор III Вотаниат са също твърде редки (Grierson 1973, 822). Несъмнено клас III, който в хронологическо отношение е най-късен (Grierson 1973, 822), е бил издаван най-дълго време и в най-големи количества.

При съставянето на каталога на публикуваните тук 150 монети извършихме сравняване на монетните печати, посредством които те са били изработени. Резултатите показват, че са били използвани голям брой монетни матрици. Не се констатира нито един случай на значителен брой екземпляри, отсечени чрез една-единствена двойка монетни матрици. Това обстоятелство ясно показва, че пред себе си нямаме група новоотсечени монети, пристигнали в средновековния Бдин директно след производството им в императорската монетарница в Константинопол.

При подреждането на монетите в каталога сме използвали два диференциращи белега:

1. Брой на скъпоценните камъни, украсяващи императорския дивитисион между маниакиона и пояса на лороса.

2. Брой на скъпоценните камъни, украсяващи края на лороса, висящ от лявата ръка на императора.

Тези белези евентуално биха могли да се използват за обозначаване броя на официните (ателиетата) в Константинополската монетарница, в които са били изработвани номизмите хистаменон на Никифор III Вотаниат. Но за съжаление от направените констатации в това отношение не могат да се извлекат никакви смислени изводи. За пример ще разгледаме данните за броя на камъните между маниакиона и пояса на лороса, който е най-удобният белег за обозначаване на официнни отлики. При монетите от клас III(a), които са общо 20, три екземпляра са с четири камъка, изобразени на това място; шестнадесет броя са с три камъка и само една е с два камъка. Съвсем различна е ситуацията при екземплярите от клас III(b), които са общо 128 броя. От тях осем екземпляра са с три

камъка и цели 120 броя са с два камъка. Явно е, че този белег – брой на камъните, украсяващи дивитисиона между маниакиона и пояса на лороса, не показва никакво що-годе равномерно разпределение, за да може да се разглежда като официнна отлика.

Подобна неясна картина се получава и при наблюдението върху броя на скъпоценните камъни, украсяващи края на лороса, висящ от лявата ръка на императора. И при двата варианта на клас III доминират (особено силно при клас III(b) екземплярите с четири камъка, украсяващи въпросния лоросен край. Но се срещат, макар и много по-рядко, и екземпляри с по три, пет и шест камъка, изобразени на това място.

Засега най-вероятното предположение, което може да се направи, е, че при златното монетосечене на Никифор III Вотаниат елементите от украсата на императорския костюм не са били използвани като скрити белези, служещи за обозначаване на отделни официни в Константинополската монетарница, в която е било осъществявано това монетосечене. Явно тази практика е била въведена като един от елементите на голямата реформа на монетното производство, извършена по времето на император Алексий I Комнин в 1092 г.

Въз основа на сравняването на монетните печати, посредством които са били изработени разглежданите тук 150 монети на Никифор III Вотаниат, установихме, че това не са новоотсечени екземпляри, пристигнали в Бдин директно след производството им в монетарницата в Константинопол. Някои други наблюдения, направени при изследването на въпросните монети, също потвърждават този извод.

При някои от монетите вторично са орязани части от перифериите (виж например образи 14; 31; 42). Това е довело до известно редуциране на теглата им. Тази практика, която е много стара, е била използвана от някои нечестни златари и сарафи с цел незаконно обогатяване, въпреки че е била забранена и строго преследвана от страна на официалните власти.

При някои от монетите има ясни следи, че са били силно захапани със зъби (образи 11; 32). Това е също много стара практика, целяща да се провери дали монетните ядра не са направени от мед и само повърхностно позлатени, т.е. дали конкретната монета не е била изработена посредством техниката „фуре“. За това, че подобни опасения са имали реално основание, свидетелства обстоятелството, че сред публикуваните тук монети има един екземпляр, изработен чрез тази техника. Въпросната монета е с медно ядро, което преди отпечатването с монетните матрици е било покрито със златно фолио (№ 123 в каталога, образ 41). Поради това тя е със занижено тегло от едва 3,78 г, въпреки че периферията ѝ не е била вторично орязвана. Монетата няма следи от захапване и явно не е

била разпозната, преди да бъде депозирана в съкровището. При престоя ѝ в земята медното ядро е започнало да корозира и в резултат на това на няколко места златното фолио, което го обвива, се е прокъсало. Понастоящем окисленото медно ядро прозира през тези разкъсвания.

Анализът на стила на изображенията и на палеографията на надписите ясно показва, че въпросната монета, изработена посредством техниката „фуре“, не е дело на някое частно лице – тогавашен фалшификатор на златни монети, а е била изработена в официалната държавна монетарница в Константинопол. Всъщност този технически способ е бил използван понякога в императорската монетарница поради недостиг на скъпоценни метали. В някои случаи златни монети „фуре“ са били произвеждани в Константинополския монетен двор, за да бъдат включени в суми пари, предназначени за изплащане, по една или друга причина, на „варварите“ (Йорданов 1979, 8 – 16) извън пределите на империята или на нахлули на територията на Византия „варварски“ племена.

При 24 от 150-те монети установихме, че чрез специални тънки остриета са били врязани различни графити – било върху лицевата, било върху обратната страна. Инвентарните номера на тези 24 монети, като и местоположението на съответния графит са дадени по-долу, а очертаванията на графитите са дадени в таблица II.

На графитите върху някои византийски златни монети от

1. № 32712 – лицето	13. № 32609 – лицето
2. № 32591 – лицето	14. № 32587 – лицето
3. № 32601 – opakoto	15. № 32605 – лицето
4. № 32568 – лицето	16. № 32711 – лицето
5. № 32706 – opakoto	17. № 32612 – opakoto
6. № 32669 – opakoto	18. № 32586 – лицето
7. № 32714 – лицето	19. № 32616 – opakoto
8. № 32679 – opakoto	20. № 32673 – opakoto
9. № 32662 – лицето	21. № 32687 – opakoto
10. № 32660 – opakoto	22. № 32644 – лицето
11. № 32656 – лицето	23. № 32621 – лицето
12. № 32650 – лицето	24. № 32633 – лицето

периода XI – XIII в. е обърнато внимание отдавна (Gerasimov 1978, 123 – 146; Герасимова-Томова 1981, 7 – 17). Различни са хипотезите относно тяхното тълкуване и тук се въздържаеме да вземем отношение към тях. В нашия случай е важно едно обстоятелство, за което цитираните автори са напълно единодушни. Тези графити са знаци, поставяни от различни сарафи, работили в многобройните

сарафски дюкяни, намиращи се в Константинопол и в други големи градове на Византия.

Следователно трите констатирани по-горе факта: вторичното орязване на перифериите на някои от монетите, следите от силно захапване със зъби при други и наличието на 24 екземпляра с връзани върху тях сарафски знаци ясно свидетелстват, че преди да бъдат трезорирани в град Бдин, разглежданите тук 150 номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат са участвали известно време в монетната циркулация във Византия.

От друга страна обаче, силно впечатление прави обстоятелството, че всичките 150 монети са само на един император – Никифор III Вотаниат. Тази хомогенност е много показателна. Според нас най-логичното обяснение за нея е, че монетите са част от някаква голяма парична сума, пристигнала в град Бдин директно от държавната хазна в Константинопол. Тази сума е била съставена само от номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат.

През втората половина на XI в. златните византийски монети постепенно, но неотклонно понижават чистотата на своята сплав (Grierson 1973, 39 – 44). Докато през царуването на Константин IX Мономах (1042 – 1055) тя е между 20 и 22 карата; през управлението на Константин X Дука (1059 – 1067) – между 17½ и 19 карата; при Роман IV Диоген (1068 – 1071) – между 16 и 18 карата, то през царуването на Никифор III Вотаниат достига до мизерните 8½ – 9½ карата. Това силно влошено златно съдържание на номизмите хистаменон на Никифор III Вотаниат личи ясно и по външния вид на публикуваните тук 150 екземпляра от тях. Те са с бледожълт цвят, ясно различаващ се от цвета на пълноценните златни монети на по-старите императори, които са били изработвани от злато с чистота между 22 и 24 карата. Освен това при отсичането им много от екземплярите са получили пукнатини по ядрата си. Това се дължи на обстоятелството, че в състава на металната сплав, от която са изработени, влизат много мед и сребро (около две трети от този състав). Поради това тази сплав не е ковка, а е и твърде крехка.

Не може да има съмнение, че през втората половина на XI в. в паричната циркулация на Византийската империя е съществувал голям хаос. От една страна, държавната хазна пускала в обращение новонасичаните все по-нискокаратови златни монети по принудителен курс, равняващ се на този на старите пълноценни златни номизми. От друга страна, при събирането на данъците и на разните други държавни вземания хазната предпочитала да получава пълноценни стари номизми, а както изглежда, новите, имащи понижени каратни съдържания, приемала вече по занижени курсове. Попадналите в хазната пълноценни златни монети не били пускани отново в обращение чрез правените от

нея държавни плащания, а били претопявани и пренасичани в нови, по-нискокаратови номизми. Държавните плащания били правени в различни видове обезценени златни монети с понижени златни съдържания, които обаче несъмнено са били пускани с принудителна стойност на пълноценни златни номизми.

От друга страна, попаднали веднъж в сферата на монетната циркулация, златните монети с различна чистота на сплавта, т.е. с различно каратно съдържание, получавали на пазара и различна покупателна стойност, съответстваща на реалното количество на съдържащото се в тях злато.

От този хаос изход бил намерен едва с проведената през 1092 г. от император Алексий I Комнин основна реформа на византийската монетна система, която въвела в циркулация изцяло нови монетни видове (номинали) и стабилизирала паричното обращение за повече от един век.

Да се върнем отново на публикуваните тук 150 номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат. Ще повторим изказаното от нас по-горе предположение, че хомогенността на тази голяма монетна група може да се обясни най-логично с това, че тя е част от някаква крупна парична сума, пристигнала директно в град Бдин от държавната хазна в Константинопол. Хомогенността на групата води до още един извод – това не е било съкровище от вида на т.нар. „семейни съкровища“, трупано години наред, преди да бъде укрито в земята. Най-вероятно е твърде голяма парична сума, състояща се само от номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат, да е била укрита в Бдин наскоро след получаването на монетите от държавната хазна в Константинопол.

За историята на град Бдин през XI в. не се знае почти нищо. Известно е, че през 1003 г., според византийския хронист Йоан Скилица, „императорът (т.е. Василий II) се отправил на поход срещу Видин и го превзел със сила след цели осем месеца обсада“ (Скилица-Кедрин: 1965, 282). Пак Скилица съобщава, че след превземането на града Василий II го укрепил „много добре“ (Скилица-Кедрин, 1965, 282), т.е. превърнал го в здрава имперска крепост на брега на Дунав. Най-вероятно, както предполага Ст. Михайлов, в Бдин е „бил оставен византийски гарнизон, който продължил да квартирува тук около 180 години“ (Михайлов 1961, 6).

Съвсем незначителни са сведенията за съдбата на град Бдин през интересувания ни период – последните десетилетия на XI – началото на XII в. Византийският историк Никифор Вриений, говорейки за въстанието на Георги Войтех от 1072 – 1073 г., съобщава, че тогава „градовете придунавски до Видин се намирали в жалко положение“ (Златарски 1972, 145). Има информация за някакво писмо на епископ на град Бдин, изпратено до известния охридски

архиепископ Теофилакт Охридски (1084 – 1107 г.), в което той се оплаква от „тежкото си и печално положение“ (Златарски 1972, 333). Ана Комнина споменава, че през 1114 г. баща ѝ – император Алексий I Комнин, получил сведение, че куманите преминали Дунав. Без да се бави, той потеглил към Бдин и пристигайки в града, узнал, че куманите, научавайки за неговото идване, избягали бързо (Златарски 1972, 218 – 219).

Тези съвсем откъслечни сведения все пак ни показват, че най-вероятно през въпросния период (последните десетилетия на XI – началото на XII в.) град Бдин е продължавал да бъде под една или друга форма контролиран от централната византийска власт, но положението му е било твърде тежко. И това е напълно обяснимо. Както изтъква Петър Мутафчиев, „когато Алексий Комнин заел престола (т.е. 1081 г.), на север областта между Дунав и Балкана била фактически загубена. В нея се разпореждали печенезите и Балканът не бил препятствие, което би могло да спре набезите на тия хищници из южните тракийски земи...“ (Мутафчиев 1995, 336 – 337).

Както изглежда, Бдин е бил един от малкото изолирани острови в българските земи на север от Стара планина, в който по онова време все още била запазена византийската власт. Това най-вероятно се е дължало на обстоятелството, че в него е стационарирал някакъв византийски военен гарнизон. Добре известно е, че за да остане един такъв военен гарнизон верен на централното правителство, трябвало да получава подобаващо заплащане от него. Византийските власти много добре са помнели какво се е случило, когато през 1074 г. прекратили плащането на паричното възнаграждение, давано на военизираното погранично население на темата Паристрион срещу задължението му да отбива набезите на варварите (Мутафчиев 1973, 80 – 82). Тогава в резултат на избухналия бунт темата Паристрион заедно с нейния главен градски център Дръстър била откъсната от властта на византийските императори за около две десетилетия.

Според нас публикуваните тук номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат са част от някакво парично възнаграждение, изплатено от централната власт в Константинопол на намиращия се в град Бдин военен гарнизон. Трудно е да се каже кога точно е станало това. Но все пак ще си позволим да предположим една хипотеза, която ни се струва доста вероятна.

Всичките 150 монети са на Никифор III Вотаниат, но както доказахме по-горе, те не са пристигнали в Бдин директно след отсичането им в императорската монетарница в Константинопол. Преди това са участвали за известно време в монетната циркулация, след което под формата на данъци и други държавни вземания са попаднали в държавната хазна. Там трябва да са били групирани в кесии, всяка от които е съдържала точно определена парична

сума и е била запечатана. След това тези кесии са били изпращани по предназначение за осъществяването на различни държавни плащания.

Никифор III Вотаниат е царувал сравнително кратко – три години (от 3 април 1078 г. до 1 април 1081 г.). За да могат монетите от съкровището от Видин, съставено почти изцяло от номизми хистаменон от най-късния в хронологическо отношение клас III на този император, да се включат в циркулационната среда, след това да попаднат в държавната хазна и оттам да бъдат изпратени в град Бдин, е било необходимо немалко време. Следователно най-логично е да допуснем, че изпращането им в Бдин е станало някъде в края на царуването на Никифор III Вотаниат или, което е по-вероятно, в началото на управлението на Алексей I Комнин.

Почти веднага, след като Алексей I Комнин се възкачил на императорския престол, над Византия надвиснала много голяма опасност, която реално застрашила самото ѝ съществуване (Тивчев 1982, 76). Тя идвала от страна на норманите, които вече били завладели остров Сицилия и Южна Италия и образували там своя държава, чийто владетел станал техният предводител херцог Роберт Гискар. През месец май 1081 г., т.е. съвсем скоро след възцаряването на Алексей I, голяма норманска армия, подкрепена от флот, нападнала византийските владения по Адриатическото крайбрежие. Норманите завзели остров Корфу, нахлули в Епир и обсадили важния град Драч.

Алексий I бил принуден спешно да събира войските, с които разполагала неговата държава, за да се опита да окаже отпор на норманското нашествие. Тогава трябва да е бил призован да се присъедини към набързо сформирания от византийския император армия и гарнизонът на град Бдин. За да „повдигне“ ентусиазма на служещите в него военни, много е вероятно византийското правителство спешно да е изпратило в града значителна парична сума за изплащане на възнагражденията им. Според нас именно част от въпросната парична сума са публикуваните тук номизми хистаменон на предшественика на Алексей I Комнин, император Никифор III Вотаниат, открити във Видин.

Както споменахме по-горе, събитията са се развили много бързо (само около месец) след възцаряването на Алексей I. За толкова кратко време византийските финансови власти не са имали физическата възможност да организират, камо ли да осъществят ново монетно производство с името и образа на новия император. Поради това за спешните плащания на големи парични суми, свързани с експедитивното формиране на голямата армия, която трябвало да се противопостави на норманите, били използвани намиращи се в държавната хазна монети на по-ранни византийски

императори, най-вече на предшественика на Алексей I, Никифор III Вотаниат.

Спешно формираната от Алексей I Комнин голяма, около седемдесетхилядна армия обаче била напълно разбита от норманите и императорът заедно с оцелелите части от нея набързо избягал в Солун (Мутафчиев 1995, 339).

Според нас откритото във Видин монетно съкровище, от което са публикуваните тук 150 номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат, е било част от парите, изпратени на видинския гарнизон от централните власти в Константинопол някъде през май – юни 1081 г. Най-вероятно това съкровище е представлявало „дяла“ на някой от началниците на гарнизона, който набързо е укрil монетите, преди да потегли с войниците си, за да се включат в сформирания от император Алексей I армия. При разгрома, който тази армия претърпяла от норманите, въпросният византийски висш офицер трябва да е загинал и поради това парите му са останали укрити в земята чак до наши дни.

Трябва да отбележим, че от българските земи са известни още няколко колективни находки, съдържащи по-големи количества номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат. Но като че ли само една от тях се е състояла, подобно на Видинското съкровище, само от монети на този император. Това е колективната находка, намерена през 1983 г. в местността Хисаря в землището на село Съдиево, Бургаско (Горова 1986, 79–85). В тази местност има развалини на стара крепост (Делирадев 1953, 72), за което свидетелства и самото ѝ име. От въпросното съкровище, което е било разпръснато от намервачите, в музея в Бургас са постъпили 11 монети, а Ив. Йорданов е видял още петнадесетина екземпляра при частни лица (Горова 1986, 79). Ще добавим, че в нумизматичния фонд на НИМ – София се съхраняват още 5 монети от това съкровище. Следователно са известни поне 31 монети от състава на колективната находка от село Съдиево, като всичките са само номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат.

Както изглежда, ситуацията с колективната находка от село Съдиево много наподобява тази със съкровището от Видин. Имаме немалка парична сума, съставена само от номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат, укрити в района на крепост, което предполага наличието в нея на военен гарнизон. Изводът се налага от самосебе си.

По-горе споменахме, че от българските земи са известни и други колективни находки, съдържащи по-големи количества номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат. Но в тях има монети и на други византийски императори. Заслужава да се отбележат следните монетни съкровища:

- Съкровището със златни монети от град Хисаря, намерено през 1922 г., което за съжаление не е запазено (Мушмов 1924, 242;

Hendy 1969, 354). То е съдържало 115 монети, от които Н. Мушмов е видял 65 броя, които се разпределят, както следва: 1 бр. номизма хистаменон на Михаил VII Дука (1071 – 1078); 58 бр. номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат (1078 – 1081); 1 бр. предреформена номизма хистаменон на Алексий I Комнин (1081 – 1092) и 5 бр. следреформени хиперпери на Алексий I Комнин (1092 – 1118).

- Колективната находка „Калевич“ – част от съкровище със златни и сребърни византийски монети с неизвестно местонамиране, постъпила във фонда на НАИМ – София през 1897 г. Тази част от съкровище (Пенчев 2002 – 2003, 36 – 52) се състои от 1 бр. номизма хистаменон на Константин IX Мономах (1042 – 1055); 2 бр. номизми хистаменон на Константин X Дука (1059 – 1067); 4 бр. номизми хистаменон на Роман IV Диоген (1068 – 1071); 29 бр. номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат (1078 – 1081); 1 бр. милиаренсия на Никифор III Вотаниат; 8 бр. предреформени номизми хистаменон на Алексий I Комнин (1081 – 1092); 2 бр. предреформени милиаренсии на Алексий I Комнин и 1 бр. следреформена хиперпера на същия император.

- Съкровището, намерено при археологическите разкопки на средновековната крепост „Маркели“ край Карнобат (Аладжов 2000, 453). То съдържа освен останалите предмети още и 37 златни монети, които се разпределят, както следва: 31 бр. номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат (1078 – 1081); 4 бр. следреформени хиперпери на Алексий I Комнин (1092 – 1118); 2 бр. хиперпери на Йоан II Комнин (1118 – 1143).

Очевидно е, че това са малки съкровища, натрупвани в по-дълги периоди от време, т.е. те са от вида на т. нар. „семейни съкровища“. Характерно за тях е, че въпреки че са укрити след времето, когато е започнала монетната реформа на Алексий I Комнин (1092 г.), повечето от съдържащите се в тях монети са номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат. Този факт ясно показва, че номизмите хистаменон на този император, по-конкретно тези от клас III, са били силно разпространени в циркулационната среда в българските земи през последните две десетилетия на XI в., че дори и през първите две десетилетия на XII в. По чистотата на своята златна сплав (около 9 карата) те са доста близки със следреформените електронови скифати на Алексий I Комнин, които са със златно съдържание около 7 карата (Hendy 1969, 10). Последните са със същите размери и тегла като предреформените номизми хистаменон. Така че според нас не е изключена възможността номизмите хистаменон на Никифор III Вотаниат да са участвали в паричното обращение и след 1092 г. по стойност, равна на тази на една нова следреформена електронова номизма, т. е. на една трета от стойността на основната реформена монетна единица – златната хиперпера.

В заключение ще отбележим, че откритите в споменатите по-горе няколко монетни съкровища доминиращи бройки номизми хистаменон на император Никифор III Вотаниат най-вероятно представляват една запазила се до наши дни материална следа от значителните финансови разходи, направени от неговия наследник на византийския престол Алексий I Комнин в самото начало на управлението му, при организирането на въоръжения отпор срещу застрашаващата самото съществуване на империята норманска агресия.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

- Аладжов 2000:** Ж. Аладжов. Златен пръстен от крепостта Маркели край Карнобат. – В: EURIKA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae. София, 2000, 453 – 456. [Zh. Aladzhov. Zlaten prasten ot krepostta Markeli kray Karnobat. – V: EURIKA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae, Sofia 2000, 453 – 456.]
- Герасимова-Томова 1981:** В. Герасимова-Томова. Графити върху монети от Горнославското съкровище. – Нумизматика, 3, 1981, 7 – 17. [V. Gerasimova-Tomova. Grafiti varhu moneti ot Gornoslavskoto sakrovishte. – Numizmatika, 3, 1981, 7 – 17.]
- Горова 1986:** Д. Горова. Колективна находка от златни византийски монети от с. Съдиево, Бургаски окръг. – Известия на музеите от Югоизточна България, том IX, Пловдив, 1986, 79 – 85. [D. Gorova. Kolektivna nahodka ot zlatni vizantiyski moneti ot s. Sadiievo, Burgaski okrag. – Izvestiya na muzeite ot Yugoiztochna Balgariya, tom IX, Plodviv, 1986, 79 – 85.]
- Делирадев 1953:** П. Делирадев. Приноси към историческата география на Тракия, том I, София, 1953. [P. Deliradev. Prinosi kam istoricheskata geografiya na Trakiya, tom I, Sofia, 1953.]
- Златарски 1972:** В. Златарски. История на българската държава през Средните векове, том II, София, 1972. [V. Zlatarski. Istoriya na balgarskata darzhava prez Srednite vekove, tom II, Sofia, 1972.]
- Йорданов 1979:** Ив. Йорданов. Византийски фалшиви златни монети (VI – XI в.). – Нумизматика, 4, 1979, 8 – 16. [Iv. Yordanov. Vizantiyski falshivi zlatni moneti (VI – XI v.). – Numizmatika, 4, 1979, 8 – 16.]
- Михайлов 1961:** Ст. Михайлов. Археологически проучвания на крепостта Баба Вида във Видин. – Археология, 3, 1961, 1 – 8. [St. Mihaylov. Arheologicheski prouchvaniya na krepostta Baba Vida vav Vidin. – Arheologiya, 3, 1961, 1 – 8.]
- Мутафчиев 1973:** П. Мутафчиев. Съдбините на средновековния Дръстър. – В: Избрани произведения, том II, София, 1973. [P. Mutafchiev. Sadbinita na srednovekovniya Drastar. – V: Izbrani proizvedeniya, tom II, Sofia, 1973.]
- Мутафчиев 1995:** П. Мутафчиев. Лекции по история на Византия, том II, София, 1995. [P. Mutafchiev. Leksii po istoriya na Vizantiya, tom II, Sofia, 1995.]
- Мушмов 1924:** Н. Мушмов. Колективни находки на монети, 1921 – 1922 г. – ИБАИ, том I, 1924, 239 – 243. [N. Mushmov. Kolektivni nahodki na moneti, 1921 – 1922 g. – IBAI, tom I, 1924, 239 – 243.]
- Пенчев 2002 – 2003:** В. Пенчев. Част от колективна находка със златни, електронови и сребърни монети от XI в. от фонда на АИМ – София. – Нумизматика и сфрагистика, 2002 – 2003, 36 – 52. [V. Penchev. Chast ot kolektivna nahodka sas zlatni, elektronovi i srebarni moneti ot XI v. ot fonda na AIM – Sofia. – Numizmatika i sfragistika, 2002 – 2003, 36 – 52.]

- Скилица-Кедрин 1965:** Скилица-Кедрин – В: Гръцки извори за българската история, т. VI, София, 1965. [Scylitize-Cedrenus 1965 – V: Gratski izvori za balgarskata istoriya, t. VI, Sofia, 1965.]
- Тивчев 1982:** П. Тивчев. Нападения на нормани. Кръстоносни походи. – В: История на България, том 3. Издание на БАН, София. 1982, 75 – 81. [P. Tivchev. Napadeniya na normani. Krastonosni pohodi. – V: Istoriya na Bulgariya, tom 3. Izdanie na BAN, Sofia. 1982, 75 – 81.]
- Gerasimov 1978:** T. Gerasimov. Byzantinische Goldmünzen mit Graphiten. – Byzantinobulgarica, V, 1978, 123 – 146.
- Grierson 1973:** Ph. Grierson. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Vol. III. Washington, 1973.
- Hendy 1969:** M. Hendy. Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081 – 1261). Washington, 1969.

A HOARD OF NOMISMAS HISTAMENON OF EMPEROR NICEPHORUS
III BOTANEIATES (1078 – 1081) FOUND IN THE KALETO
NEIGHBOURHOOD IN VIDIN

Vladimir PENCHEV

SUMMARY

In the 1980s, during excavation works in the Kaleto neibourhood in Vidin, a coin hoard considerable in its volume was discovered. It consisted of Byzantine coins made of low-grade gold – *nomismas histamenon*. All 150 coins from the hoard minted during the reign of Emperor Nicephorus III Botaneiates were added to the main numismatic collection of the National Museum of History – Sofia. Most probably, these coins comprise only a third or even only a quarter of the entire hoard. Nevertheless, they are the largest coin hoard (or rather part of such a hoard) comprising *nomismas* of Nicephorus III Botaneiates kept in a Bulgarian museum. The homogeneity of the find is very indicative. The most logical explanation is that the coins were part of some large sum of money that arrived in the city of Bdin directly from the state treasury in Constantinople. This sum was composed only of the *nomismas histamenon* of Nicephorus III Botaneiates.

The information about the history of Bdin in the 11th century is very scarce. It seems that the town was among the few present-day Bulgarian cities to the north of the Balkan which had remained under the control of the Byzantine Empire in this century instead of being under the direct control of the Pechenegs. This was probably due to the fact that a Byzantine military garrison was stationed there. It seems very likely that the *nomismas histamenon* of Nicephorus III Botaneiates published here were part of a remuneration sent by the central government in Constantinople to the military garrison located in the town of Bdin. Almost as soon as Alexius I Comnenus ascended the imperial throne, a very great danger loomed

over the Byzantine Empire, which actually threatened its very existence. It came from the Normans, who had already conquered the island of Sicily and southern Italy and formed their own state there, of which their leader, Duke Robert Guiscard, became ruler.

In May 1081, i. e. shortly after the accession of Alexius to the throne, a large Norman army, supported by a fleet, attacked the Byzantine territory along the Adriatic coast. The Normans took the island of Corfu, invaded Epirus and laid siege to the important city of Dyrrhachium.

Alexius I was forced to hastily gather forces to resist the Norman invasion. It was probably the time when the Bdin garrison was summoned to join the hastily formed army of the Byzantine Emperor. It seems very likely that the Byzantine government urgently sent a considerable sum of money to pay their salaries to “boost” the enthusiasm of the soldiers serving there. We believe, the *nomismas histamenon* of Emperor Nicephorus III Botaneiates, Alexius I Comnenus’ predecessor found in Vidin and published here were part of this payment.

As mentioned previously, the events unfolded very quickly (only about a month) after the accession of Alexius I. The Byzantine financial authorities were not able to organise, let alone strike, new coins bearing the name and the image of the new emperor in such a short time. Therefore, coins of earlier Byzantine emperors available in the state treasury, especially coins of Nicephorus III Botaneiates, Alexius I’s predecessor, were used for the urgent payments of large amounts of money related to the quick formation of the large army meant to repel the Normans.

However, Alexius I Comnenus’s large hastily formed army of about 70000 men was completely defeated by the Normans, and the emperor, together with other survivors hurriedly fled to Thessaloniki.

I believe that the coin hoard found in Vidin and the 150 *nomismas histamenon* of Nicephorus III Botaneiates published here were part of the money sent to the Bdin garrison by the central authorities in Constantinople, perhaps in May or June 1081. Most probably, this hoard was one of the garrison chiefs’ “share”, buried hastily before the officer left with his soldiers to join the army summoned by Emperor Alexius I. The officer’s death during the rout of the Byzantine army by the Normans could explain why the money remained buried in the ground for so long.

Таблица I

1. $\bar{\Gamma}c$ / $\bar{x}c$ 2. $\text{NIKHPAECII} / \text{TWROTANIIAT'}$

Таблица II

1.	13.
2. /	14.
3. —	15.
4. //	16. + $\bar{A}$
5. //	17. > $\bar{A}$
6. //	18. / $\bar{A}$
7. //	19. $\bar{V}$
8. //	20. $\bar{K}$
9.	21. $\bar{K}$ $\times$
10.	22. $\bar{N}$ //
11.	23. $\bar{T}$
12.	24. $\bar{V}$ $\bar{A}$ $\bar{X}$ $\bar{I}$ $\bar{I}$ $\bar{I}$

КАТАЛОГ

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

